

ДЕРЖАВНА ВЛАСНІСТЬ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Сучасна економічна теорія в останні роки дедалі більше уваги приділяє розробці теорії трансформацій. Трансформації, під якими розуміється перетворення економічних систем, відбуваються в економіці практично будь-якої країни. Це – періоди переходу на якісно новий ступінь у межах однієї економічної системи або періоди зламу старої і будівництва нової соціально-економічної системи.

Загальним елементом тенденції розвитку нової соціально-економічної системи, орієнтованої на стійкий тип розвитку, є створення структурних відносин власності, що дозволяють послабити соціальну напруженість і комерційне навантаження на соціальну сферу, що здійснюється у межах структурних й інституціональних перетворень в усіх макросистемах. Зміна структури суб'єктів макросистеми відбувається під впливом трансформації державної власності.

Динаміка економічного розвитку, що передбачає трансформацію державної власності, вимагає розгляду останньої на новій методологічній основі. Вона формується на принципі методологічного плюралізму, що означає сполучення позитивних моментів у різних теоретичних концепціях власності шляхом пошуку граней, що поєднуються, й органічне інтегрування їх в єдину систему наукового аналізу сутності державної власності. Методологічна основа теорії державної власності відповідно до вищевикладеного принципу, на нашу думку, повинна включати критеріальні властивості, що дозволяють виділити державну власність як самостійну форму власності, відмінну від інших.

Істотний вплив на трансформацію відносин державної власності справляють інституціональні зміни, що відбуваються в економіці сучасної України. Подолання монопольного становища державної власності, яке утвердилось в умовах командно-адміністративної системи управління, здійснюється у процесі приватизації, що перерозподіляє право власності та формує її структуру. Значення чітко сформованих прав власності та їх захисту в системі інституціональних перетворень важко

переоцінити, у тому числі й у контексті відповідної зміни механізму реалізації та управління державною власністю. Різноманіття ж форм власності і форм реалізації права власності є обов'язковою умовою становлення й розвитку ринкової економіки. По-перше, природі ринкових відносин об'єктивно відповідає такий стан, коли на ринку діють різні власники. По-друге, при різноманітті форм власності, усуненні безмежного панування державної власності долається або послабляється монополізм, створюються умови для конкуренції.

Інституціональні перетворення, що здійснюються на основі розподілу і перерозподілу державної власності, визначаються темпами її кількісної та якісної зміни і задають напрямки розвитку державної власності. Результуючою ознакою ефективності здійснення інституціональних перетворень є формування оптимальної структури власності та її подальший розвиток. Нині маємо "розміту" систему прав державної власності, а нова система ще не розроблена достатньою мірою. Це робить дослідження проблеми трансформації державної власності особливо актуальним як у теоретичному, так і практичному аспектах на сучасному етапі економічного розвитку України.

До державної власності належать ті сфери економіки, в яких об'єктивно існує велика потреба у прямому централізованому управлінні, здійсненні державних інвестицій, в яких орієнтація на прибутковість не є критерієм, достатнім для функціонування в суспільних інтересах. Об'єктами державної власності є: природні багатства, частина соціальної і виробничої інфраструктури, інформаційні й оборонні ресурси. З огляду на це виникає необхідність державної форми управління ними та їх матеріальною основою (економічний захист, фундаментальна наука тощо).

Сучасні теоретичні концепції пояснюють економічну необхідність державної власності існуванням загальних суспільних потреб, задоволення яких суспільство не може передоручити приватному виробникові. Це стає завданням держави, що вимагає усупільнення деякої частини національного багатства.

Об'єктивна необхідність існування державної власності пояснюється також недосконалістю ринку. Серед них (крім суспільних благ) виділяються такі: зовнішні ефекти, існування

природних монополій, асиметрія інформації. Не зупиняючись на детальному аналізі, зауважимо, що для усунення "провалів" ринку і коригування негативних наслідків його функціонування необхідна державна власність. Останні виявляються у тенденціях до звуження сфери вільної конкуренції внаслідок концентрації і монополізації виробництва, зростання диференціації прибутків населення та соціальній нестабільності у суспільстві, у циклічному характері розвитку економіки – держава скорочує або збільшує частку своєї власності залежно від потреб й економічної доцільності. Отже, об'єктивна економічна необхідність існування державної власності впливає з її "спроможності" бути інструментом держави в системі регулювання економіки. Підтвердженням цьому є розвиток державного сектору країн Західної Європи.

Пояснюючи необхідність існування державної власності в економіці, ми повинні торкнутися проблеми визначення її меж і чинників, що впливають на неї. Дане питання досить складне, існують неоднозначні варіанти його вирішення, оскільки дотичне до нього питання ефективності форм власності методологічно не розв'язане: форми власності "змінюють" ефективність залежно від стану сфери й умов, у межах яких вони функціонують. Тобто кожна з форм власності виявляє свої конкурентні переваги у межах своїх "ніш" і сегментів ринку. Більше того, ефективність форми власності може посилюватися або послаблюватися залежно від механізму її взаємодії з іншими формами власності.

Порівняльна оцінка державної і приватної форм власності є складною проблемою. Дедалі частіше висловлюються думки про неефективність державних підприємств: бюрократизація управління, відсутність у працівників почуття господаря, недостатня залежність від дисципліни ринку через можливість бюджетного фінансування, недостатня мотивація і відсутність творчого початку в управлінців, які по суті є держслужбовцями і тому не схильні до ризику тощо.

У західних країнах історично переважає приватна власність над державною. Це пояснюється специфікою еволюції ринкової системи й інституціонального середовища розвинених країн, в якій вона формувалася. Навпаки, в економіці, де донедавна панувала державна власність, різка зміна пропорцій на користь приватного акціонерного капіталу зумовлює спад ефективності внаслідок трансакційних витрат, необхідних для реалізації такого

перетворення. Про це свідчить зниження в Україні за роки реформ ВВП більш як на 50%. Більше того, зміна форм власності зумовлює збільшення витрат не тільки у сфері обігу й перерозподілу ресурсів, а й у сфері виробництва, що пов'язано зі зміною матеріальної структури виробництва. Зростання виробництва, що намітилося в останні два роки, не знижує актуальності теоретичного обґрунтування трансформації державної власності. Ці процеси вимагали створення відповідної інституціонально-організаційної бази та формування правового поля, яке встановлювало "правила гри" для нових учасників відносин власності.

На сучасному етапі у межах інституціональних перетворень простежується ключова роль коригування прав власності, яке покликане сформувати ефективну структуру прав власності в економіці та створити умови для перетворення української економіки в дійсно ринкову. Першочергове значення розподілу й подальшого перерозподілу прав власності важко переоцінити. Адаже цей процес важливий як для функціонування господарюючих суб'єктів, формування інвестицій, так і для становлення ефективного фондового ринку, налагодження бюджетно-фінансової дисципліни тощо.

Перехідна українська економіка характеризується невпевністю і розмитістю прав власності. Цьому сприяла правова невизначеність способів розпорядження об'єктами державної власності. Такий стан не тільки знижує вартість об'єкта, але й забезпечує додаткові можливості щодо контролю способів його використання чиновниками. Тому особливе місце у процесі здійснення інституціональних перетворень посідає створення ефективної системи прав власності, що вимагає, по-перше, відпрацювання правових механізмів, що забезпечують можливість для акціонерів виконувати функцію власника; по-друге, введення в дію системи, що гарантує ринковий характер управління державою своїми об'єктами. При цьому, з огляду на взаємозв'язок і взаємозалежність усіх напрямів інституціональних перетворень, сполучених із вищевикладеним питанням, є рівнозначне формування і розвиток інститутів ринку, що беруть участь у перерозподілі прав власності. Поки ставлення держави до власності не зміниться, ніяка здорова економічна діяльність не буде можливою, а інвестиційний капітал не зростатиме.

Держава своїми діями періодично знищує паростки ринкової економіки. Із самого початку номенклатурної приватизації правляча бюрократія прагнула не допустити виникнення незалежного від неї дійсного приватного сектору і реальної ринкової економіки. Очевидно, що забезпечення ринкової конкуренції і незалежної приватної ініціативи суперечило фундаментальним соціальним інтересам бюрократичного класу. Зусилля були спрямовані на те, щоб сформувати номенклатурно-монополістичний капітал, при якому влада і власність були б сконцентровані тільки в їхніх руках. "Власність – це найбільша сила, що може собі дозволити протистояти владі", – зауважив П.-Ж. Прудон у своїй "Теорії власності" [1]. А тому українська держава формувала відносини власності таким чином, щоб незалежні від нього господарюючі суб'єкти не виникали. Інституціональна неподільність влади та її безконтрольність призводять до численних економічних зловживань. Зосередження влади і власності в одних і тих же руках перешкоджає формуванню цивілізованої ринкової економіки і веде (як показує досвід ряду країн "третього світу") тільки до корупції, економічного застою і злиднів.

Саме органи державної влади – і законодавчі, і виконавчі – сформували специфічну псевдоприватну власність, власниками якої є або самі чиновники, або тісно зв'язані з правлячою номенклатурою (тобто з державою) "особистою унією" або системою корупції. Важливо зазначити, що ця напівприватна-напівдержавна власність створювалася значною мірою усвідомлено, тому що дозволяла збагачуватися тим, хто її створював і управляв нею.

Водночас приватна власність – власність без участі влади або без тісних зв'язків із владою – не має ніяких гарантій свого існування. Власники приватно-державних підприємств, що з'явилися у процесі приватизації псевдодержавних і псевдоприватних, звичайно не стали і не могли стати ефективними власниками та стратегічними інвесторами. Вони відчули себе не власниками, покликаними піклуватися про процвітання фірми, а тимчасовими правителями, головне завдання яких – розграбувати ресурси підприємства, продати їх, перевести валюту за кордон тощо. Права власності зводилися іноді до екзотичних і примітивних форм приватизації.

Зниження можливостей держави як власника майна, закріпленого за державними підприємствами, стало причиною того, що вигідним видом діяльності виявилось викачування зосереджених у них ресурсів представниками менеджменту і приватного сектора. Необхідно відзначити, що сам процес приватизації виявився певною мірою ізольованим від інших елементів перетворювального процесу (структурних реформ і макроекономічної стабілізації). Це стало додатковим чинником, який не дав змоги сформувати ефективного власника і масштабно підвищити ефективність реального сектора української економіки у період реформування. Більше того, вважаємо, що існуючий діалектичний взаємозв'язок усіх складових інституціональних перетворень був проігнорований.

Таким чином, інституціональні зміни звелися до приватизації, а сама приватизація – до формально-правових актів. Водночас сучасні інституціоналісти підкреслюють, що інституціональне середовище, що залучається у процес економічної трансформації, набагато ширше. "Те, як працює економіка, визначається сумішшю формальних правил, неформальних норм і механізмів, що їх закріплюють. І якщо правила можуть бути змінені за одну ніч, то неформальні норми додають "легітимність" – систему правил, і тому революційні зміни ніколи не бувають настільки революційними, як того хотіли б їхні прихильники" [2].

З огляду на вищезазначене, акцент слід зробити на формуванні інституціональних умов, що відповідають рівню розвитку економічних відносин і повною мірою сприяють розвитку перетворюючих процесів. Для цього необхідно доповнити приватизаційні процеси наступними заходами: по-перше, відповідним будівництвом інституціональної системи; по-друге, створенням комітетів по неспроможності і банкрутству підприємств та антимонопольних комітетів; по-третє, формуванням інституціональних механізмів, що припускають удосконалення формальних і неформальних правил. Формальні правила передбачають нормативно-законодавче забезпечення реалізації прав усіх учасників процесу розподілу і перерозподілу держвласності.

Таким чином, науково обґрунтовані теоретичні і методологічні положення про можливості оцінки державної власності у контексті трансформаційних змін сприяють

формуванню орієнтирів для дослідження тенденцій відносин власності і подальшого здійснення інституціональних перетворень.

Література

1. Фламэн М. История либерализма и современный либерализм: Пер. с франц. – М., 1995. – С.64.

2. North D. Economic Performance Through Time // The American Economic Review. – 1994.